

Recenzii

Sorin Mitu, *Românii și ungurii. Un război imagologic de o mie de ani*, Iași, Editura Polirom, 2024, 616 p.

Cu ceva timp în urmă vorbeam cu un coleg, istoric și prieten, despre vârsta până la care istoricii, dar de fapt în general truditarii din științele sociale, produc scrieri importante. După 50 de ani, susținea el, nu se mai întâmplă lucruri spectaculoase din punctul de vedere al producției științifice. Altfel spus, dacă până atunci nu ai rupt gura târgului cu ceva scrieri novative, odată ce începi să cobori panta către bătrânețea tot mai profundă, devine greu de crezut că o să mai strălucești pe firmamentul științific cu succese de librărie sau de critică. Eu îi țineam isonul, gândindu-mă cu groază chiar la mine, ca să nu se supere nimeni. Ei bine, cartea de față este o dovadă peremptorie că și el, și eu ne înșelăm amarnic. Pentru că Sorin Mitu, pe când se apropia periculos de anul când urma să împlinească șase decenii (în momentul când citiți aceste rânduri are deja rotunda vârstă), produce o lucrare care chiar ar trebui să facă vâlvă în mica noastră lume științifică.

Vă veți întreba poate ce este așa de special la această carte? De ce ar trebui citită? În primul rând, pentru că este scrisă de Sorin Mitu, care de-a lungul carierei a acumulat un capital simbolic redutabil, adică este un nume cunoscut colegilor de breaslă, dar și publicului cultivat în general. Mie personal, după ce am citit-o pe nerăsuflăte, cartea de față îmi pare remarcabilă, excepțională și aș continua cu epitetele tari, dacă nu aș face astfel deservicii volumului și implicit autorului. Evident, mi-a plăcut foarte mult. În urmă cu 27 de ani, Sorin Mitu publica doctoratul la cea mai cunoscută editură autohtonă a epocii (*Geneza identității naționale la românii ardeleni*), carte devenită azi clasică pentru subiectul atât de prețiat la noi al identității naționale. Sintetizând la maxim, între 1997 și 2024 Sorin Mitu își va umple timpul citind teze de doctorat, dădăcînd studenți, dar și cu cercetări privitoare la naționalismul românesc din ultimele două secole, plus studiul imaginilor etnice, în Transilvania mai ales. Iar acum revine în forță cu un volum masiv, care însă nu trebuie să sperie pe cititor (o să explic undeva mai jos de ce), unde pune experiența unei întregi vieți de cercetare pe subiectul identităților naționale la care, crede autorul, contribuie atât de mult, alături de alți factori, imaginile de sine și cele construite de ceilalți, adică pe scurt – imaginile etnice. Întreaga sa viață profesorul Sorin Mitu a studiat ce cred românii despre maghiari și viceversa. Volumul de față este unul de maturitate, ambițios, în care autorul îndrăznește să iasă din zona de confort a istoriei moderne pe care este specializat (câți dintre noi facem asta?, câți putem face asta?) și se aventurează în durată lungă coborînd pe firul istoriei până la apariția maghiarilor în această zonă a Europei, adică de la anul de grație 896 până ieri. Deci o istorie nu de o mie de ani, ci, ca să fim exacți, de 1.128 de ani! *Se sparie gândul*, vorba cronicarului! Pentru că aventura personajelor acestei cărți (români și maghiari laolaltă) pornește nici mai mult, nici mai puțin decît atunci când primii maghiari, ajunși prin zonele pe care azi le numim ale noastre, s-au întâlnit cu primii români. Adică, după unii autori, undeva la sfârșitul secolului al IX-lea după Hristos. Dar chiar s-au putut întâlni? După istoricii moderni români răspunsul este pozitiv, pentru că ei cred și construiesc teoria *continuității*, care susține că strămoșii românilor, deveniți în timp chiar români, au locuit pe teritoriul actual al României, mai mult sau mai puțin, de când se știu – adică dintotdeauna. Altfel spus, erau în Transilvania la venirea maghiarilor. Până și bancurile contemporane ale românilor susțin acest lucru. Iar istoricii la fel de moderni, dar maghiari, cred

și construiesc o teorie rivală numită *imigraționistă*, care plasează pe strămoșii românilor, deveniți în timp chiar români, undeva la sud de Dunăre și, care, prin urmare, apar prin Transilvania după ce maghiarii erau deja instalați acolo. Evident, cele două teorii istorice slujesc de minune ideologiilor naționale moderne ale celor două națiuni rivale. De aceea trebuie privite cu suspiciune – mobilul crimei este prea evident. Deci, ce a fost mai întâi? Oul sau găina? Sorin Mitu, înțelept și sceptic, refuză să răspundă la această întrebare capcană din simplul motiv că, în lipsa unor izvoare de epocă clare, la această întrebare nu se poate răspunde. Oricum ar fi, după venirea maghiarilor în Transilvania sau după venirea păstorilor români pe aceste meleaguri, maghiarii și românii au ajuns să trăiască laolaltă; până în ziua de astăzi. Unii, mai ales țărani, dar nu exclusiv (știți cine), iar ceilalți mai ales nobili, dar nu exclusiv. Ceea ce înseamnă că în Evul Mediu imaginile despre Celălalt (cel puțin în cazul studiat) au fost mai ales de natură socială și mai puțin etnică. Adică nobilul (maghiar, dar poate fi și român) a privit depreciativ pe țăran (mai ales român, dar nu numai) la fel cum țăranul șerb nu a iubit în mod special pe nobilul său. Acest antagonism social medieval, asociat cu suprapunerea și, în cele din urmă, fuzionarea categoriilor etnice cu cele sociale – români/țărani și maghiari/nobili –, a dat naștere, în timp, stereotipurilor etnice negative ale maghiarilor despre români și ale românilor despre maghiari. Cu toate acestea, până la sfârșitul secolului al XVI-lea, identificarea de care vorbeam mai înainte nu a produs discursuri etnice sistematic depreciative de-o parte sau de alta. Ei bine, în secolul următor, odată cu zorii modernității, apar, cum frumos zice autorul, „primele bârfe și invective etnice” (p. 95). Ceea ce se întâmplă acum, grav, este că acea identificare de natură socială, care fuzionează cu cea etnică, dă roade, iar românii nu mai sunt văzuți ca niște parteneri, ca în vechile texte medievale, ci ca iobagi, „față de care alteritatea socială era extrem de pronunțată” (p. 105). Altfel spus, în ochii nobililor, țăranii de pe domenii – adesea nesupuși, leneși, inculți, răuvoitori – devin români. Acum aceste imagini etnice încep să apară, timid e drept, în documente de drept public. Se mai face astfel un pas. La 1784, prin Răscoala lui Horea, se mai fac câțiva. Dar, din punctul de vedere care ne interesează, ruptura se produce, crede autorul și noi alături de el, la Revoluția de la 1848 și, mai ales, cu ocazia războiului civil dintre octombrie 1848 și august 1849. Atunci este prima dată când mii de români și maghiari iau armele în mâini și pornesc unii împotriva celorlalți pentru simplul motiv că erau români și maghiari (alături și de multe alte motive), cu consecințele de rigoare: mii de morți și o traumă a memoriei istorice ce supraviețuiește până în zile noastre. Acum, pe ruinele Abrudului și la Mihalț, se cristalizează stereotipurile etnice negative ale românilor despre maghiari și, tot acum, Avram Iancu devine și va rămâne un simbol național. La 1848 este despărțirea apelor, este începutul luptei „eternă” dintre români și maghiari. Luptă pe care Sorin Mitu se străduiește din răspuț să dovedească că nu este nici eternă, nici inocentă. Și, dacă stai să te gândești mai bine, războiul civil din Transilvania, în ciuda victimelor și masacrelor de ambele părți, nu este totuși comparabil cu războiul din Vendée (1793-1796), unde victimele reprezintă 25% din populația provinciei. Adică alții au reușit, cum spune undeva autorul, să se ucidă mult mai sistematic și temeinic decât au făcut-o vreodată maghiarii și românii în Transilvania. Genul acesta de contextualizări, foarte utile cititorului contemporan care numai cunoscător de istorie universală nu este, ne trimit către cealaltă specializare a profesorului Mitu – istoria universală. Dar să revenim la românii noștri, care, după 1848, dar mai ales după 1867, trăiesc cu greu sub „jugul maghiar”. Aceasta este viziunea elitei intelectuale și politice românești de atunci și până astăzi. Ceva adevăr este în narațiunea aceasta, dar datele statistice de la sfârșitul secolului al XIX-lea și cele din

preajma izbucnirii Primului Război Mondial dovedesc că jugul a fost destul de lax, de vreme ce românii, ajutați de statul de drept și ideologia liberală ale Dublei Monarhii, au reușit să scoată capul din jug și să își păstreze identitatea de români prin cele 2.000 de școli confesionale cu predare în limba română. Astfel, în Ungaria dualistă, totuși, maxim 20-30% dintre români învățau în școli de stat cu predare în limba maghiară. Iar recensământul din 1910 arată că doar 15% dintre locuitorii nemaghiari ai Transilvaniei (români și sași în principal) cunoșteau limba oficială a statului! Iar după 1918 urmează stăpânirea românească...

Ne vom opri aici, deoarece nu ne propunem să sintetizăm în rândurile de față toată lucrarea lui Sorin Mitu. Cititorii o vor face singuri lecturând pagină după pagină, de la coperta unu până la coperta patru. Noi am vrut, mai modest, doar să stărnim apetitul. Produsul este premium și merită consumat pe îndelete.

Ceea ce îmi pare interesant la acest text este că autorul și experiența lui de viață sunt atotprezente în narațiune. Din introducere, de la rememorarea lui Imi, colegul de joacă maghiar, care, de Paști, în loc să ia oul roșu din coșul plin nu înțelege și ia coșul cu totul, până la date despre familia extinsă, cum ar fi acel unchi legionar, pe care, de altfel, îl citează în mod conștiincios undeva; sau modul în care regătenii sunt uimiți cândva în trecut de practica bilingvismului la două cupluri de ardeleni. De fapt, în tot și în toate, poate mai mult decât în alte cărți ale sale, Sorin Mitu este atotprezent. În concluzie – volumul e de-a dreptul confesiv, și asta, din perspectiva mea, îi sporește valoarea.

Volumul e important și pentru că aici Sorin Mitu oferă o adevărată lecție de metodologie a scrisului istoric pe un subiect extrem de sensibil și dinamizat ideologic. În primul rând, studiind imaginile etnice din Transilvania, el demonstrează o empatie profundă față de subiectul său de cercetare, față de oamenii care au creat aceste imagini și față de cei care le-au vehiculat. Se folosește de umor pentru a evada din capcanele subiectului său și îi iese perfect. În acest volum, ca și în toate celelalte scrieri ale sale, Sorin Mitu reușește performanța de a desprinde de perspectiva românilor și de cea a istoriografiei române, adică de a ieși din cadrul ideologiei naționale, ceea ce este o aventură pe care puțini istorici români o încearcă (cu ce riscuri o știe cel mai bine Lucian Boia, dar și autorul cărții de față) și privește lucrurile din exterior. Este el captivul ideologiei naționale a adversarilor? Nu, cu certitudine nu! Profesorul Mitu se poziționează dincolo de cele două ideologii naționale concurente – era să spun dincolo de bine și de rău –, dar aș greși profund dacă aș afirma așa ceva. Pentru că întotdeauna judecata istorică a lui Sorin Mitu este una morală – întotdeauna ia partea celui slab, așa cum ar trebui să facă orice om bine intenționat, fie el și istoric. Sau altfel spus: cu cine ține profesorul Mitu? Cu românii sau cu ungurii? Ei bine, răspunsul cade jovial și binevoitor – și cu unii și cu alții, cum altfel?!

De altfel, Sorin Mitu se dovedește a fi, și își asumă deschis această apartenență, un adevărat *homo transilvanicus*, o ființă hibridă româno-maghiară, cu simpatii și afinități și de-o parte și de alta a baricadei lingvistice și ideologice; un maghiaro-român, care se simte la fel de bine și la București ca și la Budapesta; care nu este convins nici de mitologia istorică a românilor și nici de cea a maghiarilor. În cele din urmă, un istoric profesionist în căutarea adevărului și echilibrului, care încearcă să iasă din cercul vicios al ideologiilor naționale și al discursurilor istorice pe care acestea le generează. De notat, în România și bănuiesc că și în Ungaria, genul acesta de atitudine este iconoclast, și, de la un punct, – acum, dar mă gândesc mai ales la viitor – periculos.

Datorită acestei poziționări, cartea spulberă mitologia istorică românească. Eu o alătur unor alte mari lucrări de istorie care au zguduit istoriografia autohtonă în ultimele

decenii: *Mit și istorie în conștiința românească (Geneza identității naționale la românii ardeleni)* apare în același an – 1997, o fi o întâmplare?) sau, mai recent, cartea tulburătoare a lui Marius Turda – *În căutarea românului perfect*. Sunt genul de cărți care agită istoriografia autohtonă, cărți după care nimic nu mai e la fel ca înainte. Întotdeauna mi-am închipuit istoriografia autohtonă sub forma unor unui vas transparent plin cu apă și pe al cărui fund zace un strat gros de nisip. Majoritatea cărților de istorie în cel mai fericit caz mai adaugă câteva grăunțe de nisip în bol care se depun liniștit la bază, alături de celelalte. Cărțile cu adevărat mari agită strașnic întregul vas, astfel încât tot stratul de bază este aruncat în aer, răscolit, și se reazăază într-o altă configurație. Cartea de față face parte din această categorie. Aceasta pe de o parte. Pe de altă parte însă, ideologia națională și istoriografia asociată ei au puterea magică pe care magnetul o are asupra piliturii de fier de a face o ordine particulară dintr-o entropie perfectă. Este greu de spus care dintre aceste forțe care agită în sens contrar istoriografia autohtonă va avea în cele din urmă câștig de cauză.

Și, acum, ajungem la ceea ce îndeobște numim scriitura, care este importantă pentru că influențează lectura. Noi scriem nu doar pentru a face o știință savantă ce poate fi decriptată doar de colegii de breaslă, ci pentru a fi citiți de un public educat cât mai larg, nu-i așa? Iar o carte de dimensiunea celei despre care vorbim acum, care pentru a o ține în mâini (în niciun caz într-o singură mână) trebuie să ai încheieturi puternice, dacă ar fi scrisă și baroc, ca să nu jignesc pe nimeni, atunci speranța ei de a fi lecturată s-ar duce către zero. Nu este cazul nostru, căci dacă ai citit oricare dintre cărțile lui Sorin Mitu nu ai putut să nu remarci fluiditatea stilului, lipsa prețiozității terminologice și deci calitățile literare ale textului. Sorin Mitu nu este doar un mare istoric, ci și un scriitor remarcabil. El, alături de Constanța Vintilă fac parte din fericita categorie a istoricilor care scriu bine. Și dacă tot veni vorba, întotdeauna i-am invidiat pentru modul cum scriu. Am și eu păcatele mele și trebuie să le mărturisesc!

Volumul despre care scriu azi este unul erudit, care ne poartă printr-un mileniu de istorie, din Evul Mediu până hăt în contemporaneitate, și chiar în viitor, când, într-o delicioasă istorie tripartită contrafactuală, îl regăsim din nou pe Sorin Mitu în trei ipostaze, care țin de cele trei moduri în care își imaginează că societatea românească, dar și lumea în general pot evolua: paradisul progresist; infernul suveranist sau un purgatoriu oarecare. Dacă acum câteva luni când a apărut cartea oricare dintre variante îmi părea plauzibilă, acum nu știu... dar parcă infernul suveranist are mai multe șanse. Dar eu mă și pot înșela... sper!

Iar, în final, nu pot spune decât că *Românii și ungurii* este în cele din urmă o carte despre sine; o reflecție la bătrânețe (mă va ierta autorul, sper) asupra propriei persoane, a vieții sale și a lumii în care a trăit și trăiește. Și cât de reconfortantă și umană este această viziune! Cu toții avem ceva de învățat din povestea lui Sorin Mitu. Marea calitate a cărții și a omului care a scris-o este că, citind cartea și cunoscând autorul și mai ales empatizând cu ea și cu el, vom deveni cu certitudine mai buni.

Constantin Bărbulescu

Steven J. Zipperstein, *Pogromul. Chișinăul și înclinarea balanței istoriei*, traducere de Cristian Fulaș, Chișinău, Editura Cartier, 2024, 228 p.

Un viciu major al istoriografiei românești din timpul regimului comunist, pe lângă multe altele, constă în modalitatea aleasă pentru a prezenta situația românilor din afara

Vechiului Regat, așadar sub dominații străine inerent arbitrarie și greu de suportat. Or, în aceste condiții, motivul recurent prezent în literatura de specialitate era cel al luptei naționale duse de cei cărora Unirea cu România le apărea drept ideal suprem și unic scop al vieții. Este inutil a sublinia că lucrurile nu au stat nici pe departe în acest fel de cele mai multe ori, așa cum unitatea românească părea utopică în epoca modernă și ar fi rămas în continuare la fel în absența Primului Război Mondial.

În Basarabia, de pildă, anexată de Rusia în 1812, firava acțiune de promovare sau conservare a naționalității românești era organizată de o elită subțire numeric și aflată sub presiunea sufocantă a autorităților țariste, în timp ce majoritatea populației, ignorantă și analfabetă, își urma cursul normal al vieții. Este drept că românii din Basarabia erau legați cu cei de peste Prut prin limbă, religie, naționalitate sau tradiții. Dar ceea ce mulți istorici au omis să observe era încă o trăsătură comună, antisemitismul funciar. La începutul secolului XX, Rusia și România continuau să fie singurele state europene care refuzau cu obstinație să acorde drepturi politice evreilor și cultivau față de o politică de excludere a acestora. Chiar dacă au existat în România sporadice explozii de violență la adresa comunităților de evrei, Rusia a împins acest fenomen până la ultimele sale limite. Nu întâmplător, de altfel, originile cuvântului „pogrom” pot fi găsite în limba rusă. Spațiul rus a fost de-a lungul istoriei unul al haosului, violenței și dezordinii, iar pentru evrei a reprezentat un coșmar existențial ale cărui ecouri pot fi resimțite până în zilele noastre.

În cadrul acestui context, merită analizată cartea lui Steven J. Zipperstein, *Pogromul. Chișinăul și înclinarea balanței istoriei*, apărută la Editura Cartier în acest an, în traducerea lui Cristian Fulaș. Autorul este profesor al Universității din Stanford acolo unde ține cursuri de cultură evreiască, dar a predat și în Rusia, Polonia, Franța și Israel. Este un istoric prolific, scriind lucrări apreciate despre evreii din Odessa, despre originile sionismului sau despre evreii din Rusia, volume traduse în mai multe limbi și distinse cu diverse premii. Cartea de față a apărut inițial în limba engleză în 2018 și a fost nominalizată la premiul „Mark Lytton”, fiind tradusă în premieră în România.

Probabil este un fapt mai puțin cunoscut în spațiul istoriografic românesc, dar Pogromul de la Chișinău, care a avut loc în anul 1903, a rămas în imaginarul evreiesc drept una dintre cele mai cumplite tragedii pe care aceștia au fost nevoiți să o cunoască. Bineînțeles, dimensiunea Holocaustului a obliterat prin unicitatea sa alte episoade triste, dar, chiar și în aceste condiții, Pogromul de la Chișinău a rămas imposibil de dislocat din imaginarul colectiv evreiesc, fie prin trăsăturile sale proprii, fie ca o stranie anticipare a ceea ce avea să se întâmple în timpul celui de Al Doilea Război Mondial. Așa cum se arăta într-un articol din ziarul „Times”, evenimentul de la Chișinău a inaugurat organizarea de pogromuri, nu în sensul obișnuit al termenului, respectiv de masacru, ci ca „instituție națională”. Mult mai târziu, ziaristul Peter Steinfeld observa că Pogromul de la Chișinău a anticipat Noaptea de Cristal, pusă la cale de regimul nazist, în timp ce pentru Anita Shapira Chișinăul a „devenit aproape instantaneu numele scurt pentru barbarie, pentru un comportament asemănător celor mai groaznice atrocități medievale”. Din nefericire, tragedia din Chișinău va impune definitiv termenul de pogrom în cadrul vocabularului comunităților evreiești din Rusia, dar și din restul lumii, obligate să asiste la un nivel de violență fără precedent în epoca modernă, dar care avea să pună bazele unor politici mult mai greu de intuit.

În pofida importanței sale afective pentru români, Chișinăul era – la începutul secolului XX – un oraș relativ necunoscut în imensitatea Imperiului Țarist și înapoiat conform standardelor vremii. Este cunoscut faptul că un mare poet rus, Aleksandr Pușkin, a fost obligat să locuiască pentru scurt timp în această zonă, care îi dispăcea profund, inclusiv din cauza prezenței evreiești, așa cum o atestă versurile sale:

Blestemat oraș Chișinău / Am obosit să-ți zic de rău / Cândva pe-acoperișul rău / Peste-ale tale case slute / Va bubui un tunet greu! / Și n-o să mai văd nici urmă de tine! / Vor cădea și-n flăcări pieri-vor / Atât bordelul lui Bartolomeu, / Cât și murdarele cocioabe evreiești.

Capitala Basarabiei avea o rețea de drumuri foarte proastă și nu era conectată prin intermediul căii ferate de orașele mai importante, precum Odessa, care se afla în proximitatea acesteia. Avea una dintre cele mai ridicate rate ale mortalității infantile, dar și unul dintre cele mai înalte niveluri ale analfabetismului din întreaga Rusie. Pe de altă parte, regiunea era cunoscută pentru caracterul său eterogen, caracterizată fiind de amestecul etnic sau religios, aici locuind ruși, germani, elvețieni, cazaci, sârbi, turci, bulgari, moldoveni și evrei. Fiind o zonă extrem de săracă, țărănimea se baza pe agricultură și pe fertilitatea solului, în timp ce comerțul bazat pe desfacerea bunurilor era controlat în mare măsură de evrei, motiv recurent al istoriei pentru ca aceștia să fie detestați de populația locală. Cu atât mai mult cu cât, la începutul secolului XX, mai bine de o treime din populația orașului Chișinău era de origine evreiască. Cei mai mulți evrei aveau o situație economică precară, dar, așa cum s-a întâmplat mereu, fie dominau afacerile comerciale, fie reprezentau majoritatea doctorilor, avocaților, farmaciștilor sau notarilor.

Chiar și în aceste condiții, Chișinăul rămăsese în afara tulburărilor antievreiești care zguduiau frecvent Rusia, așa cum s-a întâmplat, de pildă, în urma asasinării țarului Alexandru al II-lea. Este drept, în raport cu atitudinea României, Rusia a dezvoltat o politică naționalistă acerbă în Basarabia, care urmărea întărirea vitalității regimului, la fel cum căuta să prevină eventualele tendințe secesioniste. Or, caracterul regimului țarist era prin excelență unul antisemit, evreii aflându-se sub o permanentă amenințare existențială. Se adaugă la acestea apariția ziarului „Bessarabeț”, condus de Pavel Krușevan, cu un mesaj virulent îndreptat împotriva evreilor și care a incitat cotidian pentru luarea de măsuri împotriva acestora. Chiar dacă cei mai mulți ruși admiteau că îndepărtarea evreilor ar fi dus la ruină economică Chișinăul, aspect valabil pentru multe zone din Europa, ura s-a dovedit a fi întotdeauna mai puternică și nu ținea cont de interese materiale, pragmatice. Dar când s-a dovedit a fi antisemitismul rațional?

Așadar, în cazul Pogromului de la Chișinău există cauze generale, profunde, legate de antisemitismul funciar al regimului țarist, întreținut decenii la rând și concretizat în explozii de violență sprijinite deplin de instituțiile statului sau de reprezentanții guvernului în teritoriu. La fel, a existat cu siguranță o tensiune între populația locală, abrutizată, pauperă, ignorantă, ale căror nemulțumiri au fost cu abilitate canalizate spre disprețul sau invidia la adresa evreilor, identificați, cum altfel, drept principalii vinovați pentru declinul economic al orașului. În această atmosferă mocnită lipsea doar scânteia, care a apărut în curând. Este cunoscut faptul că de-a lungul timpului, în întreaga Europă, au existat zeci de mii de cazuri prin care evreii erau acuzați de înfăptuirea unor crime rituale, respectiv de uciderea unor copii creștini în apropierea sărbătorii Paștelui, cu scopul de a le folosi sângele în alimentație. Nici măcar o singură dată nu a putut fi dovedită această acuzație absurdă și fictivă, dar asta nu a împiedicat persistența ei, mai ales la nivelul maselor credule. Mai mult, odată declanșate evenimente precum războaie civile, revoluții, dezordini, se vor găsi întotdeauna oameni care să își urmărească propriile obiective sau să își satisfacă propriile deziderate, fie bazate pe umori personale, fie pe frustrări de natură economică.

Exact asta s-a întâmplat la 1903 în orașul Dubăsari, aflat în vecinătatea Chișinăului, respectiv moartea unui copil creștin, suspiciunile aglomerându-se în jurul unei crime

ritualice săvârșite de evrei, chiar dacă dovezile infirmau această ipoteză. Ziarul „Bessarabeț”, mai sus menționat, a dus o campanie înverșunată de învinovățire a evreilor, care ar fi mituit autoritățile pentru a fi absolviți de vină. Tulburările s-au declanșat și s-au soldat cu maltratarea unor evrei și distrugerea unui bazar evreiesc. Așa cum scrie Steven J. Zipperstein:

Încă de la început, atacul lor asupra evreilor a fost justificat ca autoapărare, o reacție rezonabilă în fața unui popor paria, capabil de orice fărâdelegi, un popor ale cărui îndeletniciri toxice izvorâte din negura timpului trebuiau oprite.

În aceste condiții, în frumoasa primăvară a anului 1903, aproape fără să observe nimeni, așa cum nimeni nu a fost capabil de a intuit resorturile unei apropiate tragedii, în Chișinău a început hărțuirea și agresarea evreilor, inițial puse în practică de grupuri de copii și, în consecință, minimalizate chiar de comunitatea evreiască. În scurt timp, tensiunea a atins cote înalte și s-a manifestat prin explozii de violență ale locuitorilor din Chișinău, mulți dintre ei aflați în stare de ebrietate. Probabil din această cauză, magazinele de băuturi deținute de evrei au fost primele atacate, distruse și jefuite. Revolta s-a extins ulterior, chiar dacă numărul celor care acționau era încă relativ mic. Acțiunile au devenit din ce în ce mai periculoase în măsura în care numărul participanților creștea exponențial, iar poliția se declara depășită de rapiditatea cu care se derulau evenimentele. Spre seară, clădirile în care locuiau evrei au fost la rândul lor atacate, mulți dintre aceștia fiind bătuți și jefuiți sau obligați să ofere sume însemnate de bani, în timp ce multe femei evreice au fost molestate. Prima zi a Pogromului s-a încheiat în această atmosferă de teroare, în cadrul căreia moldovenii au fost cei mai numeroși participanți și cei mai vocali acuzaatori.

A doua zi, situația s-a deteriorat, magazinele evreiești fiind în continuare jefuite, clădirile atacate, iar multe străzi distruse. Mai grav, violențele au degenerat, s-au extins în aproape tot orașul, iar unii evrei agresați au murit în urma loviturilor pe care le primiseră. Unii evrei au avut șansa nesperată de a își răscumpăra viața, oferind toți banii pe care îi aveau, fiind lăsați să plece după ce erau bătuți. Un reporter englez aflat în acele zile la Chișinău a surprins o parte dintre atrocități: un evreu a fost întrebat de nume, după care a fost ucis cu o furcă, altul, proprietar de băcănie, avea ochii scoși și cerea să fie omorât. Un vânzător de vinuri a asistat fără a putea să facă nimic la moartea tatălui său în vârstă de 74 de ani, după ce atacatorii au constatat că nu avea decât o jumătate de copeică la el. Foarte multe fete și femei au fost violate cu bestialitate în acele zile, deși numărul lor nu a fost niciodată elucidat, mai ales că multe dintre ele nu au vrut să recunoască de teamă sau de rușine. Rivka Schiff, emigrantă din România, a fost victima unui viol în grup. Conform propriilor mărturisiri,

Își băteau joc de mine și mă violau: „S-ar părea că încă nu te-ai culcat cu un neevreu. Acum o să-i afli gustul”. Nu știu câți și-au făcut mendrele cu mine, cel puțin cinci, poate șapte. [...] Unul dintre ei a îngenuncheat și s-a prefăcut că-i era milă de mine. Mi-a văzut cerceii, mi i-a smuls din urechi și a vrut să mă mai violeze o dată.

Ulterior este următorul aspect: mulți atacatori își cunoșteau personal victimele, cu care conviețuiseră, le fuseseră vecini sau clienți. Mulți atacatori erau strigați pe nume de către evreii supuși terorii. O femeie violată mărturisea că îl ținuse pe făptaș în brațe atunci când acesta era doar un bebeluș. Actele de cruzime însă au fost executate cu ferocitate și fără nicio remușcare, ceea ce indică o ură oarbă, desprinsă de un minim sen-

timent de empatie umană. Dimpotrivă, atacatorii aveau sentimentul că îndeplinesc o misiune nobilă chiar și atunci când pur și simplu își satisfăceau poftele carnale sau se lăsau conduși de instincte primare.

S-a vorbit adesea în cadrul comunităților evreiești de atitudinea pe care au avut-o cei care au fost victimele Holocaustului, despre pasivitatea și lașitatea celor care urmau să cunoască o moarte sigură. Subiectul este delicat și comportă numeroase nuanțe, dar constituie un paradox, cel puțin la prima vedere, ținând cont de faptul că sunt blamați cei care în fond nu au avut niciodată o vină. La fel, în cazul Pogromului de la Chișinău, unii evrei au acuzat resemnarea, în raport cu ceea ce ar fi trebuit să fie o rezistență masivă. Or, evreii, individual sau în grup, au încercat de multe ori să se apere. Unii au tras în aer, alții s-au înarmat și s-au baricadat, au fost organizate patrulare și chiar grupuri largi de evrei, care au reușit să respingă anumite cete de atacatori. În mod cert, mai mult nu se putea face, mai ales în condițiile în care declanșarea Pogromului nu a fost anticipată, iar autoritățile nu au făcut nimic în primele două zile pentru a stopa dezlănțuirea de violență a gloatelor imunde. Mai mult, la nivel individual, rezistența era utopică ținând cont de raportul disproporționat de forțe. Nebunia colectivă a cunoscut rareori soluții eficiente de oprire a formelor sale de manifestare, în timp ce consecințele au fost în permanență tragice. Pogromul de la Chișinău s-a soldat cu moartea a 49 de evrei, în timp ce mulți alții au fost jefuiți și bătuți, iar multe femei au fost violate în moduri oribile.

Este greu de atribuit o responsabilitate directă autorităților țariste, fie cele de la Sankt-Petersburg, fie cele locale, chiar dacă acestea, așa cum subliniam mai sus, au promovat întotdeauna mesaje de excludere a evreilor, a căror situație în Rusia era printre cele mai dificile. A fost mai degrabă un amestec confuz de incitare a ziarului „Bessarabeț” și a grupului din jurul lui Pavel Krușevan, care au întreținut o atmosferă belicoasă ce s-a mulat pe atitudini gregare și vindicative ale unor grupuri de oameni racordați la stricte interese personale și care vizau în multe cazuri explozia unei atitudini încetățenite de prea mult timp. De altfel, Steven J. Zipperstein îi dedică lui Krușevan un întreg capitol, extrem de interesant și competent articulat. În orice caz, Pogromul de la Chișinău a fost echivalat imediat cu o teribilă catastrofă, iar ecourile sale au devenit ample în toate colțurile lumii, o lume în bună parte terifiată și oripilată de genul acesta de manifestări. Au fost scrise piese de teatru care aveau ca subiect cumplitul Pogrom și care au beneficiat de o asistență numeroasă în Statele Unite ale Americii, au fost scrise cărți, au fost concepute poeme tulburătoare, au fost publicate zeci de articole și au fost strânse fonduri impresionante pentru comunitatea evreiască din zona Chișinăului. Autorul descrie în amănunt aceste aspecte fascinante, care trebuie urmărite cu atenție. Scriitorul Bialik, după ce a publicat un poem în legătură cu tragedia din 1903, a ajuns în Chișinău și a reușit să înregistreze o colecție impresionantă de mărturii din partea evreilor care trecuseră prin calvarul Pogromului. Importantă a fost și activitatea ziaristului Michael Davitt, care a încercat, la rândul său, la fața locului, să reconstituie tragica succesiune a evenimentelor.

Steven J. Zipperstein a reușit să reconstituie cu acribie și profesionalism tragicul episod al Pogromului de la Chișinău. Au fost abordate cu luciditate aspecte precum geneza evenimentului, situația Basarabiei și a Chișinăului la începutul secolului XX, atitudinea regimului țarist și a emulilor săi, dar și importante consecințe, concretizate în special prin producții literare sau dramatice, care vor rămâne drept mărturie perenă a suferințelor îndurate de evrei în anul 1903. Avem, în mod cert, de-a face cu o narațiune sobră, obiectivă, susținută de o documentare serioasă, metodă proprie unui istoric veritabil. Este ceea ce, de altfel, din motive care ne scapă, nu a reușit să facă niciun istoric român,

subiectul rămânând unul inaccesibil chiar și în cadrul deceniilor care s-au scurs de la prăbușirea regimului comunist. Din nefericire, rolul moldovenilor în Pogromul de la Chișinău a fost unul major și vine în contradicție cu imaginea romanțată la care mă refeream la început și pe care a propagat-o în mare parte istoriografia noastră în legătură cu frații de peste Prut. În schimb, atitudinea lor a fost consonantă cu valul antisemit din România acelei epoci, care se manifesta din plin și care, fără a provoca exploziile de violență de acest fel, deși ele nu au fost cu totul absente, a întreținut un cult de excludere a evreilor din societatea românească. Cartea lui Steven J. Zipperstein reprezintă o analiză necesară, care acoperă o lacună majoră și care poate contribui decisiv la claritate morală și la reevaluarea obiectivă a trecutului nostru.

În cadrul gravelor tulburări din timpul Pogromului de la Chișinău, soția unui prăvăliaș, a cărui casă fusese devastată, a fugit având în brațe pruncul nou-născut al familiei. Din cauza spaimii și a grabei, în drum spre gară, femeia a scăpat copilul care s-a zdrobit de pavaj și a murit pe loc. Doar pentru acest fapt, omenirea ar fi meritat să se destrame în mod ireversibil.

Bogdan Caranfilof

Alex Mihai Stoenescu, *Preliminarii la asasinarea lui Nicolae Iorga. Rolul istoricului Constantin C. Giurescu*, București, Editura Evenimentul și Capital, 2024, 352 p.

Cultura română este una minoră, iar efectele acestei stări pot fi constatate din plin de-a lungul timpului de către cercetătorii avizați și obiectivi. Horia-Roman Patapievici remarcă în mod drastic că ne lipsește o piață a ideilor, în sensul în care acestea nu sunt supuse dezbaterii, argumentele nu sunt receptate, în timp ce teoriile sunt minimalizate. Nu se poate vorbi de o producție culturală exclusiv îndoielnică, dimpotrivă, dar senzația generală este aceea a unui blocaj intelectual acut, care preferă nu de puține ori calea sigură, bătătorită în locul unui travaliu critic atât de necesar.

În multe privințe, regăsim cele schițate mai sus în cadrul istoriografiei noastre, care nu a fost, de altfel, niciodată analizată integral cu competență și luciditate, așa cum s-a reușit în cazul literaturii. Or, așa cum remarcam cu alte ocazii, nu atât apariția unor lucrări valoroase este dilematică, ci refuzul constant de a sparge clișee, păreri încetățenite în jurul unor școli, idei, opere, care și-au demonstrat limitele. Istoria istoriografiei în sens critic este probabil domeniul aflat în cea mai grea suferință, deși scrisul istoric românesc se pretează la cele mai interesante analize.

Cazul emblematic în acest sens îmi pare a fi cel al istoricului Nicolae Iorga. Opera savantului botoșănean a fost de multe ori considerată drept un bun spiritual câștigat, intangibil, asupra căreia nu poate fi acceptată decât deferența. Astfel încât receptarea scrierilor sale comportă aspecte cel puțin curioase. Pe de o parte, de pildă, este încă considerat, chiar dacă departe de a fi unanimă părerea, cel mai mare istoric pe care l-am avut. Pe de altă parte, cărțile scrise de Iorga nu figurează în bibliografiile obligatorii ale cursurilor universitare ținute în facultățile de istorie din România, decât cu rare excepții. Ideile și ipotezele lui Iorga sunt din ce în ce mai rar citate sau promovate și inexistente în spațiul istoriografic occidental. Cum poate fi explicat acest paradox aparent?

Ca în multe alte cazuri, opera lui Nicolae Iorga este mai mult citată decât citită sau, în orice caz, este investigată într-un mod extrem de selectiv. Este drept că titlul

istoriografiei noastre a scris enorm, peste 1.300 de cărți și peste zece mii de articole, studii, recenzii, la care se adaugă creațiile sale literare sau discursurile politice. Un astfel de volum livresc este de natură a inhiba curiozitatea spiritului activ, fiind necesar ca cercetătorul dispus să urmărească ipostazele scrisului său istoric să își sacrifice întreaga viață profesională în slujba acestui deziderat. Nici riscurile nu sunt lipsite de importanță: o atitudine critică în raport cu opera lui Nicolae Iorga poate duce la minimalizare, negare, etichetări peiorative în spiritul unui naționalism inabil sufocat de false certitudini și care nu permite prăbușirea idolilor unui popor greu încercat de-a lungul istoriei.

Nicolae Iorga a fost, în primul rând, un personaj contradictoriu. Umanist și tolerant în aparență, a practicat un antisemitism feroce în epoca modernă, mai ales alături de A. C. Cuza, al cărui camarad ideologic a fost în această perioadă. A intrat în politică din dorința de a îmbunătăți starea de lucruri din România, dar a fost preocupat mai degrabă de a prelua puterea într-o formă sau alta, indiferent de consecințe și în pofida faptului că era lipsit de orice talent administrativ și nu avea nicio soluție economică, așa cum s-a putut vedea în timpul mandatului său de prim-ministru. A scris laudativ și a promovat aproape exclusiv oameni de cultură mediocri, dar care îi erau apropiați în dauna unor remarcabile talente, care nu îl apreciau la adevărata valoare. Nu în ultimul rând, opera sa este un amalgam de contradicții și contraziceri, reveniri și ipoteze inabile, insuficientă documentare și aroganță, prolixitate și cecitate intelectuală.

De altfel, receptarea postumă a lui Iorga a fost una eminamente pozitivă mult timp, mai ales din cauza regimului comunist, care a decis să îl prezinte drept un geniu, un savant care nu avea nici predecesori, nici urmași în istoriografia românească, teză preluată ulterior și întreținută până azi de unii istorici, dar și de persoane din afara domeniului, care nici măcar nu s-au apropiat de opera sa. În schimb, contemporanii savantului, români sau străini, așa cum vom vedea, au remarcat, fie și din motive de natură personală, caracterul instabil al scrierilor sale, numeroasele erori și scăderi, viziunile greșite și așa mai departe. Pe cât de efervescente au fost aceste polemici, de pildă în perioada interbelică, pe atât de inexplicabilă este absența lor în zilele noastre. În mod evident, pot exista păreri contrare în jurul operei iorghiste, viziuni diferite, confruntări de idei, tentative de reabilitare, aceasta fiind calea spre decantarea unor concluzii cât mai apropiate de realitate. Cu toate acestea, nu există.

În cadrul acestui context, trebuie remarcată și discutată cartea lui Alex Mihai Stoenescu, *Preliminarii la asasinarea lui Nicolae Iorga. Rolul istoricului Constantin C. Giurescu*, apărută la Editura Evenimentul și Capital. Autorul este scriitor și istoric, specializat în istoriografie, metodologie istorică precum și în istoria recentă a României. Ca istoric, Alex Mihai Stoenescu s-a făcut remarcat prin intermediul unor lucrări precum *Armata, mareșalul și evreii* sau *Istoria loviturilor de stat în România* în patru volume, dar care au fost primite mai degrabă cu rezervă din cauza ipotezelor prezentate, de cele mai multe ori nesustinite de documentația aferentă. În schimb, echilibrat a fost capitolul scris de acesta în cadrul lucrării *Istoriografia românească*, tratat al Academiei Române, deși i se pot aduce numeroase observații inclusiv în acest caz. În ultimii ani, a preferat să publice la edituri mai degrabă obscure lucrări care tratează, de exemplu, genialitatea lui Nicolae Iorga sau teoria eredității în cultură.

Premisa de la care pleacă Alex Mihai Stoenescu este următoarea: așa cum se știe, la sfârșitul anului 1931 și începutul anului 1932 a fost declanșată o amplă polemică între Constantin Giurescu și Nicolae Iorga, pornită de la o recenzie pe care a scris-o primul la una dintre lucrările savantului român. Or, controversa respectivă trebuie încadrată într-un context mai larg, în cadrul căruia s-au format două școli de istorie în România, „Școala

veche” și „Școala nouă”, fiecare dintre ele cu propriii reprezentanți și cu propriile viziuni istorice. Ipoteza de lucru pe care o analizează Alex Mihai Stoenescu este dacă, „dincolo de conflictul personal Giurescu – Iorga” și dincolo de „impresia generală, încă vagă, a unui conflict între generații”, controversa respectivă a avut drept efect „degradarea imaginii publice a lui Nicolae Iorga, astfel încât legionarii să devină ferm convinși că au omorât politicianul, nu istoricul”. Este, trebuie spus, din capul locului, o ipoteză în mod evident forțată, la fel cum nepotrivit apare titlul lucrării, prin sugestia indusă de a-l apropia în orice fel pe istoricul Giurescu de tragicul episod al asasinării lui Nicolae Iorga. Polemica izbucnită era naturală și reprezenta reflexul unei istoriografii ajunsă la maturitate și care, în consecință, nu mai putea accepta cu seninătate scrierea istoriei din considerente naționaliste sau urmărind efecte concrete în plan politic. Pe de altă parte, subiectul în sine era mai mult decât necesar și ar trebui luat în considerare de cât mai mulți istorici, mai ales că Alex Mihai Stoenescu îl ratează din mai multe puncte de vedere.

Premisele conflictului pot fi decelate în cadrul Congresului profesorilor de istorie din România, organizat la Sibiu, în anul 1929. Petre P. Panaitescu i s-a adresat atunci lui Iorga cu niște cuvinte care ar fi putut reprezenta crezul noii generații de istorici:

Domnule profesor, dumneavoastră ați purtat o luptă de caracter național, ați căutat să ajungeți la o Românie unită. Ați ajuns, dar pentru aceasta istoria a trebuit să fie forțată și puțin falsificată. Acum noi avem România aceasta deplină: nu mai este nevoie să falsificăm și să mințim. De acum înainte, noi trebuie să fim obiectivi, să spunem și lucrurile bune și lucrurile rele din trecutul nostru, să le spunem așa cum au fost.

Petre P. Panaitescu avea dreptate, dar era prudent, manifestând un exces de amabilitate acolo unde nu era cazul. În realitate, nu există scuză pentru eludarea adevărului istoric, iar subsumarea cercetărilor idealului național a avut întotdeauna consecințe profund negative.

Este drept că istoricul Panaitescu s-a plasat într-un mod regretabil în slujba Mișcării Legionare, dar cel puțin scrierile sale istorice nu au fost contaminate de subiectivitate și dominate de idealuri abstracte, extrinseci domeniului istoric. Din acest motiv, dar nu numai, acesta s-a situat în permanență pe poziții opuse față de Nicolae Iorga, tributar în permanență unor idei anacronice, incompatibile cu luciditatea cercetătorului de profesie. Iorga l-a acuzat pe Panaitescu cu virulență după ce acesta a scris o carte despre Mihai Viteazul, mai ales că savantul publicase, de asemenea, o lucrare în acest sens, ceea ce însemna că subiectul era tranșat definitiv și nu mai putea suporta contestări. Replica lui Petre P. Panaitescu, publicată în „Revista Istorică Română” a fost excelentă, demontând metodic toate învinuirile care i se aduceau și trasând, din nou, conturul crezului pe care se sprijinea noua generație de istorici:

Prin urmare, trebuie să constat de la început că polemica ridicată de d. Iorga împotriva cărții mele este străină de interesul purtat adevărului științific. Știu că domnul Iorga afirmă că adevărul istoric se poate împăca întotdeauna cu prestigiul național. Ce noroc că întotdeauna și fără excepție acest adevăr istoric stă alături de interesele noastre și niciodată de acelea ale Ungurilor sau ale Turcilor! Am crezut și cred că istoria este o știință prin țelurile și metoda ei, este un cult al adevărului; singurul patriotism îngăduit în istorie este să spui adevărul, să-l restabilești în așa chip, încât să aduci laudă și progres științei neamului din care faci parte. Și adaug că aceia care cred altfel, n-au dreptul la titlul modest de „om de știință”, oricâte alte titluri mari și pompoase ar avea.

Anterior, la începutul secolului XX, Nicolae Iorga a început o interesantă polemică cu Grigore Tocilescu, căruia îi reproșa din motive corecte modalitatea de scriere a unui manual școlar de istorie a românilor. În paranteză fie spus, Iorga a scris, la rândul său, un astfel de manual care nu a fost bine primit în rândul profesorilor, ceea ce a atras mânia magistrului. Motivul era reprezentat de analiza pe care Tocilescu o făcuse în ședința Secției Istorice a Academiei Române, la 12 aprilie 1899, studiului scris de Iorga referitor la cetățile Chilia și Cetatea Albă. Observațiile erau întemeiate și pot fi aplicate, *mutatis mutandis*, multor lucrări concepute de marele nostru istoric: „o înșirare însă făcută fără ordine și sistemă”, „nămol de citațiuni pe care autorul și aci le înșiră fără scop și fără legătură, fără a ne duce la vre-un rezultat”, adică volutele stilistice făcute adeseori pe lângă subiect și pasiunea de a epata sau de a își potența în permanență erudiția.

O puternică contestare a lui Iorga a venit, așa cum arată Alex Mihai Stoenescu, din partea juristului Ion Tanoviceanu, doctor în Drept la Paris, profesor universitar și membru corespondent al Academiei, dar și un antisemit notoriu, aspect care mai mult îl apropia de Nicolae Iorga. În orice caz, Tanoviceanu a publicat inclusiv o broșură prin intermediul căreia semnală abundența de erori genealogice, dar nu numai, comise de Iorga, care recunoscuse o parte dintre ele:

D. Iorga căsătorește doi frați cu propriile lor surori; ia drept logofeți mari, adică prim-miniștri ai Moldovei, pe Gheorghe Balș și pe Miron Cuza [...]. Confundă pe logofătul Ion Canta cronicar (de la Români) cu logofătul Ion Canta Deleanul, pe Constantin Cogălniceanu, personaj istoric (fratele cronicarului) cu tatăl lui, Vasile Cogălniceanu, persoană neînsemnată, și pe Vasile Lupul Vodă cu vornicul Lupul Hobășescu, contemporanul său [...];

iar exemplele pot fi arătate mai departe. Dacă alte reproșuri aduse lui Iorga țineau de naționalismul lui Tanoviceanu și nu pot fi luate în serios, aceste erori punctuale dezvăluie carențe grave ale scrierilor savantului, care părea incapabil de o informare completă, fapt ce poate explica viteza cu care își publica lucrările.

Radu Rosetti, un cunoscut cercetător al problemei agrare din România, a încercat să prezinte în amănunt cauzele istorice și imediate ale Răscoalei din 1907. George Panu i-a desființat argumentat ipotezele pe care acesta le-a înaintat în ceea ce privește relația dintre țărani și boieri din timpul Evului Mediu românesc, dar celelalte părți rezistă în linii mari până astăzi. Din această perspectivă, Radu Rosetti era îndreptățit să critice extrem de dur lucrarea lui Nicolae Iorga, *Cercetări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, prin intermediul unei recenzii apărută în revista „Viața Românească”, semnalând numeroase greșeli, date eronate sau interpretări rizibile și concluzionând în felul următor: „Hotărât lucru, d. Iorga nu era pregătit pentru a face istoricul chestiunii țărănești”. Tot aici pot fi menționate scrierile bizantinologului Demostene Russo, conținând mai multe obiecții la adresa operei lui Nicolae Iorga. De altfel, Russo se întreba: cum cineva, precum savantul nostru, poate fi o autoritate în istoria Imperiului Bizantin, în condițiile în care nu cunoaște elenismul clasic, elenismul modern și a succesorului musulman contemporan? Mai ales că Nicolae Iorga a comis nenumărate erori de copiere și traducere fie în cărțile sale, fie în edițiile de documente pe care le-a tipărit.

De altfel, contestarea lui Nicolae Iorga nu venea numai din spațiul istoriografic românesc. Așa cum a arătat revista „Viața Românească”, fără a fi nici pe departe singurul, istoricul german Karl Dietrich, specialist în istoria Bizanțului, a criticat cu severitate cartea lui Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, chiar dacă i-a remarcat și punctele tari. Printre altele, Dietrich îi reproșa că nu a reliefat cum se cuvine influența

culturală bizantină, că „nu e în curent cu știința bizantină, că edițiile vechi pe care le citează sunt greșite și dăunătoare chiar unui istoric”, că a făcut mai multe confuzii și contraziceri regretabile în partea privitoare la toponimie, o critică care devine, așa cum se poate observa, recurentă. Nicolae Iorga a încercat să demonteze toate aceste acuzații, dar finalul replicii a fost pe măsura operei sale: considera că este nedemn pentru revista numită de a reproduce, exagerând „criticile necompetente și necuviincioase pe care le aduce cine știe ce băiețel din Germania operei în care un învățat român, care nu și-a furat reputația, a pus munca tinereții și bărbăției sale”.

În acest cadru a fost posibilă apariția polemicii dintre Constantin Giurescu și Nicolae Iorga, între care apăruseră, de altfel, unele animozități, care tindeau să fie potențate pe măsura trecerii timpului și asupra cărora nu are rost să insistăm acum. În anul 1930, Nicolae Iorga a publicat lucrarea *Istoria românilor și a civilizației lor*. Sinteza era o traducere a cărții *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, apărută la Paris în 1920 și retipărită la București în 1922. În ediția din 1930, Iorga a corectat erorile și a îndreptat confuziile care nu erau deloc puține, la fel cum a adăugat un capitol și a revizuit, în general, lucrarea. Cu toate acestea, ceea ce s-a dorit a fi o sinteză de popularizare a istoriei noastre, având totuși caracter științific și reprezentând nivelul de maturitate intelectuală al istoricului, s-a dovedit a fi o tentativă eșuată din mai multe puncte de vedere.

Recenzia lui Constantin Giurescu a fost lansată la sfârșitul anului 1931, în „Revista Istorică Română”, pe parcursul a mai multor numere, fiind, de fapt, o amplă analiză întinsă pe zeci de pagini și care și-a propus să examineze în detaliu orice aspect al lucrării. Cu luciditate, calm și sprijinit întotdeauna pe documente și ipoteze sigure sau cel puțin larg acceptate, Giurescu a reușit să demoleze aproape în totalitate lucrarea savantului, un demers ireproșabil din punct de vedere metodologic. Dezamăgirea recenzentului a fost generată de faptul precizat mai sus, anume că lucrarea scrisă de Iorga ar fi fost necesar să fie expresia cristalizării depline atât a concepției istorice, cât și a cunoștințelor din acest domeniu, mai ales că reprezenta corolarul a patru decenii de activitate și fusese precedată de multe alte cărți, monografii și studii. O concepție ultimă, în același timp un model al scrisului istoric, care să servească studenților, cercetătorilor și generațiilor viitoare. Or, în urma examinării atente, lucrarea lui Nicolae Iorga nu s-a dovedit a fi nimic din toate acestea.

La o primă vedere, determinarea cu care Constantin Giurescu a disecat respectiva sinteză pare, într-adevăr, fără precedent. Nu avem de-a face cu o simplă lectură, în siajul căreia pot fi dezvoltate anumite observații, valide sau nu, ci cu un proces de deconstrucție metodic, desfășurate pe diverse paliere și înzestrat cu o acuitate critică de invidiat. Giurescu a cercetat cu atenție sporită fiecare frază, fiecare pasaj, fiecare notă, a făcut corelația între planul lucrării și conținutul acesteia, între titlurile capitolelor și conținutul efectiv, între diverse pasaje contradictorii, a făcut comparații cu scrierile anterioare, a realizat dese trimiteri la literatura de specialitate, totul pentru a își construi remarcile fără posibilitatea de contestare. De pildă, pentru a demonstra netemeinicia afirmațiilor făcute de Iorga în legătură cu clima țării noastre, Giurescu a consultat buletinele meteorologice existente, ceea ce relevă dorința de a nu îi scăpa nimic din vedere.

Și câte erori nu a descoperit în acest fel recenzentul. De pildă, așa cum precizăm, distanța evidentă între titlurile capitolelor și paragrafele propriu-zise ale acestora. Nicolae Iorga propune subtitlul *Slavi și români*, dar scrie mai puțin de o pagină efectiv despre acest subiect, alte cinci fiind dedicate unor probleme diferite. Formațiunile politice descrise în *Alexiada* sunt plasate în secțiunea care tratează despre viața politică a românilor în Principate, așadar ulterioară întemeierii statelor medievale românești. Un capitol

care își propunea să expună formarea civilizației românești în secolele al XV-lea și al XVI-lea narează diverse evenimente, mai puțin cele anunțate în titlul acestuia. Iar exemplele ar putea continua, așa cum le prezintă amănunțit Constantin Giurescu.

Nu numai atât, dar Nicolae Iorga, cel puțin raportat la această lucrare, pare a nu deține date minime necesare unui istoric începător, ceea ce este complet inexplicabil, dacă ținem cont de statura intelectuală a autorului și prestigiul intern și internațional de care se bucura. De exemplu, comite erori grosolane de ordin geografic, aspect recurent al operei sale, dar mai puțin scos în evidență (astfel, nu înțelege semnificația stepei sau prezintă deformat mai multe așezări sau cetăți). Plasarea unor evenimente în timp este deseori eronată, la fel cum observațiile lingvistice sunt de cele mai multe ori pur și simplu catastrofale. Cauzele pot fi multiple, dar unele dintre ele par a ține de incapacitatea funciară a lui Nicolae Iorga de a înțelege evenimentele istorice așa cum au fost și nu cum ar fi trebuit să fie în lumina imperativului național, care îi guvernează gândirea și îi domină interpretările. De pildă, în ciuda tuturor evidențelor, savantul afirma în cadrul acestei lucrări că pecenegii nu au avut legătură cu românii din spațiul nord-dunărean, fiind mai degrabă „izolați în lagărele lor din mijlocul pustiului și al stepei”. Noblețea rasei noastre nu cadra cu un amestec atât de puțin rafinat, după cum se poate observa.

Cel mai grav aspect, relevat de Constantin Giurescu, îmi pare a fi următorul: Nicolae Iorga se contrazicea în cadrul aceleiași lucrări, de parcă nu ar fi ținut cont de mult ori de ceea ce scrisese înainte. De pildă, tratând despre influența slavă asupra limbii române, marele istoric remarcă că termenii privitor la agricultură sunt de origine slavă. Or, câteva zeci de pagini mai încolo, Iorga scrie senin că toate felurile de cereale și legume au denumiri latine, dând exemple din abundență în acest sens. De altfel, de-a lungul timpului, Nicolae Iorga a recurs nu de puține ori la acest procedeu, anume de a intra în contradicție cu sine însuși la distanță de câteva pagini sau capitole. Așa cum observa Constantin Giurescu: „Un lucru e însă clar: prezența acestor două opinii care se contrazic, în aceeași carte, e caracteristică pentru felul de a lucra al autorului, pentru metoda întrebuițată”. Observația este mai mult decât corectă.

Să admitem, deși cu mare dificultate, că aceste numeroase erori țin de insuficiența izvoarelor, de caracterul încă firav al literaturii de specialitate, de cercetări arheologice aflate încă într-un stadiu incipient (dar pentru Constantin Giurescu nu se aplică aceste limite?), la care se adaugă suficiența lui Iorga, dovedită cu asupra de măsură. Dar nici perioada modernă tratată în această sinteză nu este lipsită de grave confuzii, de prezentarea unor ipoteze nesprijinite de dovezi clare, la care se adaugă subiectivismul inerent al lui Iorga, celebru în epocă, de altfel. Analizând o epocă în cadrul căreia au activat personalități pe care Iorga le-a cunoscut și cu care a intrat deseori în conflict, concluziile devin rizibile. Despre Junimea, cel mai important curent cultural românesc, și revista „Convorbiri Literare”, istoricul este de părere că nu au oferit „decât critica nemiloasă și fără orizonturi a lui Titu Maiorescu sau imitații ale romantismului german, dacă, încă odată, fondul național, plin de o naivă energie, nu s-ar fi impus compilerilor și imitatorilor”. De altfel, este știut faptul că Iorga a căutat mereu, în diverse scrieri ale sale, să impună dimensiunea formidabilă a curentului sămănătorist, tutelat chiar de savant la începutul secolului XX, deși acesta a fost condamnat la o dreaptă uitare din cauza caracterului său anacronic. Inutil să mai remarcăm că Iorga avusese despre Titu Maiorescu o cu totul altă părere și că scrisul său istoric îi urma îndeaproape umorile și resentimentele. Din această perspectivă, expunerea perioadei contemporane este ratată aproape în totalitate. Sau, așa cum se întreba Constantin Giurescu:

Ce teme se poate pune pe reconstituirea trecutului românesc făcută de d. Iorga, atunci când domnia sa dovedește, cum am văzut în pasajele de mai sus, că nu poate înfățișa cu destulă obiectivitate și exactitate nici măcar prezentul care ne stă tuturora sub ochi?

În mod evident, spațiul limitat nu ne permite să redăm toate aspectele relevate de recenzentul lucrării lui Nicolae Iorga. Constantin Giurescu însuși mărturisea că nu a avut posibilitatea de a indica tot ceea ce era în neregulă din punctul de vedere al informației științifice, deși beneficia de o platformă generoasă din punctul de vedere al paginilor puse la dispoziție. Pentru a întări caracterul just al recenziei scrise de Constantin Giurescu, trebuie remarcat că o altă lucrare de acest gen a lui Nicolae Iorga, *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, a fost aspru criticată de studentul Facultății de Filosofie, Mircea Eliade, în anul 1926. Dezamăgirea viitorului istoric al religiilor este manifestă, mai ales că, la fel ca Giurescu, își pusesese speranțe într-o astfel de lucrare. Or, remarcă Eliade, acel volum se „vădește cu tot atâtea însușiri și tot atâtea defecte ca și oricare altul din cele cinci sute de volume publicate până în prezent de d. Iorga”. Unei astfel de opere, rodul a unui deceniu de travaliu intelectual, nu i se puteau găsi scuze, în timp ce lipsurile copleșeau părțile pozitive. Mai mult, nota Mircea Eliade, „citind cartea dlui Iorga ești nevoit să faci permanente și chinuitoare eforturi ca să pricepi ce vrea să spună autorul”. Este posibil ca, de cele mai multe ori, nici Iorga să nu fi știut ce a dorit exact să redea în cărțile sale.

Așa cum s-a văzut, mulți istorici români sau din afara țării au găsit motive serioase de critică a operei istorice aparținând lui Nicolae Iorga. La modul critic a scris despre sămănătorism și exprimarea sa literară Eugen Lovinescu în epocă, multe dintre concluziile sale fiind reluate ulterior de alți critici literari. Partea literară a operei lui Iorga, fie că ne referim la piese de teatru, fie la poezii, a fost întotdeauna privită în cel mai bun caz cu răceală și nu a rezistat sub nicio formă trecerii timpului. Despre activitatea sa politică, precum și despre caracterul uman al acestuia au scris preponderent negativ zeci de personaje ale epocii, de la I. G. Duca la Constantin Argetoianu. Cu toate acestea, prestigiul lui Iorga pare să rămână intact, mai ales în urma infuziei primite în timpul regimului comunist. Totuși, o întrebare persistă: să se fi înșelat toți cei la care m-am referit mai sus?

Ultima parte a cărții lui Alex Mihai Stoenescu se îndepărtează de tema centrală și prezintă tribulațiile lui Nicolae Iorga în cadrul contextului extern tot mai dificil, marcat de ascensiunea regimurilor totalitare, dar și a instaurării unui regim autoritar în România, la inițiativa regelui Carol al II-lea. Deși prezentarea lor suscită un anumit interes, ținând cont de subiectul tratat puteau la fel de bine să lipsească. În fine, ne sunt prezentate și ecourile controversei, punctele sale nevralgice, dar și reconsiderările protagoniștilor. Într-adevăr, pentru corectitudine, trebuie să remarcăm faptul că inclusiv Constantin Giurescu nu a putut înfrânge tentația naționalismului epocii sale atunci când a conceput, la rândul său, o istorie a românilor bine primită de public, dar care conține, cel puțin la început, observații inabile și aiuritoare în legătură cu vechimea și vitalitatea poporului român. Este un aspect care se va agrava cu consecințele cunoscute în perioada regimului național-socialist. Ceea ce nu înseamnă sub nicio formă că, prin critica sa, Constantin Giurescu nu ar fi avut dreptate sau nu ar fi adus în discuție argumente imposibil de negat prin justetea lor.

Istoria istoriografiei românești este cu siguranță un capitol atractiv și fascinant pentru cercetătorii zilelor noastre. Cu atât mai mult transpare regretul de a nu avea mai multe studii sau lucrări dedicate acestui fenomen și care să pună în discuție școlile de

gândire, curente epocilor trecute, influențele externe, limitele cauzate de eludarea obiectivității și încă multe altele. La fel, orice discuție serioasă asupra istoriografiei noastre moderne nu poate, în mod evident, ocoli opera lui Nicolae Iorga. Problema însă rezidă în faptul că nu se poate construi decent plecând de la premise falsificate și de la prejudecăți. Vastitatea operei iorghiste nu echivalează cu un nivel calitativ pe măsură, ceea ce ar fi ar fi imposibil. De altfel, nu aceasta este cauza vulnerabilităților descoperite la tot pasul în scrierile lui Nicolae Iorga? Respectiv, dorința savantului de a scrie cât mai mult, cât mai repede, despre orice subiect și orice personaj. O lucrare de istorie necesită timp, documentare, reflecție și atenție. Or, așa cum s-a văzut, Iorga scria de la un moment dat bazându-se pe memoria sa prodigioasă, este drept, fără a cerceta în amănunt bibliografia aferentă, încurcându-se în evenimente și, mai grav, contrazicându-se în cadrul aceleiași cărți. Geniul, în măsura în care a existat, nu poate compensa munca intelectuală și atenția la detalii. În locul celor 1.300 de cărți scrise de Nicolae Iorga, ar fi fost preferabil să existe câteva zeci, care însă să devină repere intangibile ale istoriografiei noastre. Cei mai mulți istorici care au scris despre Nicolae Iorga, transformați inevitabil în hagiografi, au evidențiat cu mândrie multiple ipostaze ale savantului: profesor universitar, om politic, președinte de partid, ziarist, lider de opinie publică, scriitor și multe altele. Dar nimeni nu și-a pus problema timpului care îi rămânea lui Iorga pentru conceperea operelor sale și care nu putea fi decât finit. Din această cauză, se poate presupune, scrisul istoric al lui Nicolae Iorga, în mod paradoxal la prima vedere, s-a degradat de-a lungul timpului, iar cele mai bune lucrări aparțin perioadei de tinerețe, nu a celei depline maturizări profesionale și intelectuale. În schimb, o bună parte din analizele lui Gheorghe Brătianu, care a scris în aceeași epocă, au rezistat trecerii timpului și constituie puncte de reper inclusiv pentru istoricii străini. Cu alte cuvinte, Gheorghe Brătianu a scris bine, în timp ce Nicolae Iorga a scris mult.

Cartea lui Alex Mihai Stoenescu îmi pare că are un singur merit fundamental: acela de a introduce în spațiul nostru public aspecte istoriografice extrem de necesare, dar, așa cum subliniam, inexistente în cadrul celor mai multe cercetări. În rest, modalitatea de scriere, mai mult descriptivă decât analitică, așa cum s-ar fi impus lasă de dorit, mai ales că autorul nu își poate reține admirația în raport cu genialul personaj care a fost Nicolae Iorga. La fel, pentru a reveni, titlul este unul nefericit, mai ales dacă ținem cont de faptul că nu are nicio legătură cu evenimentele din toamna anului 1940. Ura legionarilor la adresa lui Iorga a fost declanșată de procesul pe care acesta i l-a intentat lui Corneliu Zelea Codreanu, în urma căruia liderul legionar nu a mai ieșit niciodată din închisoare și a fost asasinat, deși între timp fusese condamnat pentru fapte mult mai grave. Horia Sima remarcă, la rândul său, în exil, mult după încheierea celui de Al Doilea Război Mondial, că asasinatul l-a vizat pe politicianul Iorga transformat în „licheaua lui Carol al II-lea” și în niciun caz pe istoricul Iorga. Ar fi, oricum, greu de crezut, că polemicele intelectuale de la începutul deceniului patru al perioadei interbelice sau din orice altă perioadă ar fi constituit vreodată un motiv serios de eliminare a savantului. Din acest punct de vedere, titlul, precum și premisa prezentată în debutul cărții devin pur și simplu niște ineptii.

Lucrarea lui Alex Mihai Stoenescu suferă, așadar, de deficiențe metodologice, de remarci deseori neinspirate, precum și de un limbaj care ar putea fi în mod cert ameliorat. De asemenea, autorul are niște scăpări inexplicabile. De pildă, prezentând descoperirea mormântului voievodal de la Curtea de Argeș în vara anului 1920 asupra căruia Nicolae Iorga se înșelase atât de tare, Alex Mihai Stoenescu scrie că situl arheologic a fost vizitat imediat de Carol I. Or, acesta nu mai trăia de șase ani și nu putea, în conse-

cință, să viziteze nimic. Pe de altă parte, într-o apariție publică dedicată promovării acestei cărți, Alex Mihai Stoenescu a afirmat răspicat că Nicolae Iorga nu a fost antisemit. Dimpotrivă, Iorga a fost unul dintre cei mai vizibili antisemiți ai epocii moderne, o evidență pentru absolut oricine, încât această poziție este descalificantă pentru statutul istoricului și regretabilă în raport cu obiectivitatea atât de mult clamată chiar în interiorul acestei lucrări. În mâinile unui istoric competent, dar mai ales obiectiv, subiectul prezentat de Alex Mihai Stoenescu se putea transforma într-o lucrare excepțională. Ceea ce, în mod evident, nu este cazul. Reconsiderarea operei lui Nicolae Iorga însă devine un obiectiv stringent al istoriografiei noastre.

Atunci când a ieșit de la vizionarea piesei *Iisus*, scrisă de Nicolae Iorga, epigramistul Cincinat Pavelescu, fiind întrebat cum i s-a părut, s-a gândit la următoarele versuri: „De la Iisus când am ieșit / Cu plictiseala-n gând și oase / Mi-am spus: calvarul tău, Hristoase / Nu s-a sfârșit”. Poate generația noastră va asista, totuși, la analiza profundă a operei lui Nicolae Iorga, care să nu semene în permanență cu un calvar livresc.

Bogdan Caranfilof

Ionuț-Mihăiță Ocoleanu, Marius-Daniel Bojor (editori), *Noi am luptat în Cotul Donului. Mărturiile ofițerilor și subofițerilor scăpați din iad. Declarații, hărți, rapoarte, dări de seamă. Documente inedite integrale*, București, Editura Militară, 2023, 572 p.

Bătălia de la Stalingrad rămâne un subiect de mare interes în România. Există un motiv bun pentru aceasta, deoarece două armate române au suferit pierderi grele în timpul contraofensivei sovietice de iarnă din 1942-1943, care a încercuit și a distrus forțele germane care atacau orașul. Luptele s-a mitizat imediat. Stalingradul este încă deseori considerat punctul de cotitură al războiului nazisto-sovietic de pe Frontul de Est, dacă nu chiar al întregului Al Doilea Război Mondial.

Prin urmare, soldații români și performanța lor în timpul campaniei au devenit subiect de atenție internațională. Chiar înainte ca ultimii soldați germani încercuiți la Stalingrad să se predea, a început un joc de a da vina între germani și români vizavi de cine era responsabil pentru dezastru. Timp de decenii după conflict, multe memorii germane i-au găsit pe români ca țapi ispășitori, ceea ce a stat la baza perspectivei asupra Armatei Române în Occident. După luptă, morții și capturații (mulți dintre ei nesupraviețuind captivității sovietice) din Cotul Donului și Stepa Calmucă au provocat un val de durere în România. După 23 august 1944, guvernele de tranziție au încercat să folosească acest sentiment de pierdere în timpul proceselor pentru crime de război, care au inclus acuzații împotriva mareșalului Ion Antonescu și a generalilor săi pentru că au condus țara spre dezastru. După ce regimul comunist a preluat controlul complet în 1948, după ce i-a urmărit penal pe majoritatea indivizilor proeminenți, subiectul Stalingradului nu a mai avut prea multă valoare și a atras mai puțină atenție oficială. Totuși, memoria populară despre Stalingrad și campania din URSS a rămas vie, chiar dacă ascunsă. Situația a început să se schimbe însă sub Nicolae Ceaușescu. Deși alianța României cu Germania nazistă a rămas oarecum un tabu, Stalingradul putea fi descris ca o tragedie rezultată din politicile greșite ale lui Antonescu, care a început și el să fie portretizat ca o figură tragică. Deschiderea filmului *Noi, cei din linia întâi* (1985)

prezintă o coloană de soldați români care se retrage prin viscol – o referință clară la luptele din Cotul Donului și Stepa Calmucă.

După căderea comunismului în 1989, a început să fie publicată o avalanșă de materiale despre campania de Est din URSS, inclusiv numeroase volume concentrate pe armatele române de la Stalingrad. Editura Militară a deschis calea în 1992 cu *Românii la Stalingrad. Viziunea românească asupra tragediei din Cotul Donului și Stepa Calmucă*, de Adrian Pandeia, Ion Pavelescu și Eftimie Ardeleanu, carte care a dat tonul unei mari părți a lucrărilor istorice ulterioare. În această repovestire, bătălia de la Stalingrad a fost o tragedie națională într-un război drept împotriva comunismului, strategia și deciziile germane au fost principalele vinovate pentru catastrofă, iar soldații români au luptat cu vitejie, dar în cele din urmă în zadar, devenind doar carne de tun în conflictul titanic dintre giganții totalitari. Aceste eforturi de reabilitare a reputației Armatei Române au fost introduse în istoriografia anglofonă prin *Third Axis, Fourth Ally: Romanian Armed Forces in the European War, 1941-1945*, de Mark Axworthy, publicat în 1995, ceea ce a contribuit mult la respingerea acuzațiilor germane de lașitate a românilor în Occident. Trei decenii mai târziu, în timpul celei de-a 80-a aniversări a bătăliei de la Stalingrad, Editura Militară a continuat să repete această versiune a evenimentelor. Volumul editat de Alin Spânu în 2023, *Bătălia de la Stalingrad (1942-1943). Studii, analize și memorii românești*, a oferit relatări despre lupte scrise de comandanți. În același timp, Editura Militară a decis și publicarea unui volum cu relatări scrise de soldați de rang inferior.

O pereche de istorici amatori, Ionuț-Mihăiță Ocoleanu și Marius-Daniel Bojor, începuseră procesul de autopublicare a unui volum intitulat *Cotul Donului 1942. Un raport nefinal: memorii, documente și transcrieri*. După înfrângerea dezastruoasă a forțelor române de către Armata Roșie, în noiembrie 1942, Armata Română a efectuat o anchetă cu privire la ce s-a întâmplat. Astfel, ofițerii și subofițerii Armatei a 3-a care au supraviețuit luptelor la Cotul Donului au primit chestionare pentru a fi completate la începutul anului 1943. Ocoleanu și Bojor au descoperit un dosar al acestor declarații în timp ce făceau cercetări în Arhivele Militare Naționale Române și au decis să le publice. (Un dosar similar de declarații a fost identificat și în cursul propriilor mele cercetări desfășurate în aceeași instituție.) Deși unul dintre scopurile demersului era realizarea a ceea ce astăzi ar putea fi numit un raport post-acțiune, ancheta a inclus și un element evident de identificare a unor țapi ispășitori. Se pare că nu a existat un efort comparabil de colectare a declarațiilor martorilor din Armata a 4-a, care a acționat în Stepa Calmucă. Editura Militară a decis să sprijine acest proiect, iar o nouă versiune a apărut în 2023, sub titlul – destul de greoi – *Noi am luptat în Cotul Donului. Mărturiile ofițerilor și subofițerilor scăpați din iad. Declarații, hărți, rapoarte, dări de seamă. Documente inedite integrale*. Coperta originală, care înfățișa soldați morți și prizonieri de război înghețați, a fost înlocuită cu una în care apăreau soldați mărșăluind, cu armele, în retragere – o imagine semnificativ mai eroică.

Publicarea transcrierilor a sute de mărturii individuale despre luptele la Cotul Donului este utilă. Volumul include, de asemenea, rapoarte suplimentare întocmite de comandanți și ofițeri de stat major, deși o parte dintre acestea au fost deja reproduse în alte volume. Efortul lui Ocoleanu și Bojor de a identifica transliterările românești pentru toponimele rusești din zona de operațiuni a Armatei a 3-a reprezintă o contribuție majoră pentru viitorii cercetători. (Eu însumi m-am simțit frustrat de mai multe ori în studiile mele, încercând să-mi dau seama exact la ce loc se referea un toponim sau altul.) Ei trebuie felicități pentru faptul că au survolat o mare parte din câmpul de luptă pentru a obține informații suplimentare despre teren și topografie. Volumul conține, de ase-

menea, facsimile ale hărților de epocă și o hartă nouă, foarte detaliată, a întregului sector al Armatei a 3-a. Un glosar amplu de acronime militare este, de asemenea, foarte util pentru neinițiați. În cele din urmă, compilatorii au găsit fotografii ale unora dintre persoane pentru a le însoți declarațiile.

Din păcate, aceste materiale sunt lăsate, în mare parte, să vorbească de la sine. Există doar o scurtă introducere de Ocoleanu și Bojor și o scurtă prefață de Adrian Pandeia. În mod obișnuit, un volum precum acesta ar trebui să conțină un studiu introductiv solid, care să ofere o prezentare generală a documentelor și câteva concluzii preliminare. Ar trebui să fie multe de spus despre procesul de elaborare a acestora (se menționează că supraviețuitorii au răspuns uneori la chestionare în fața superiorilor sau cu un jandarm în cameră). Respondenții s-au străduit să demonstreze că nu s-au retras înainte de a primi ordine ori că s-au aflat într-o poziție imposibil de apărut și că, în aceste condiții, s-au retras cât mai disciplinat posibil, fapt sugerat și de modul în care sunt formulate întrebările. Majoritatea mărturiilor sunt scrise de membri ai unităților de artilerie, medicale, logistice, de geniu/pionieri, de transmisii, de poliție militară, de comandament și alte asemenea; cu alte cuvinte, de cei care nu se aflau în tranșeele din prima linie și care au suportat greul atacurilor sovietice. Există doar câteva exemple de supraviețuitori din unități de infanterie și puțin mai multe exemple din unități de cavalerie. Prin urmare, apar puține detalii despre ce s-a întâmplat în luptele cruciale din tranșeele de pe linia frontului. Majoritatea mărturiilor se concentrează pe retragerea, din ce în ce mai haotică, de la cele două puncte de străpungere sovietice și pe evadarea unei părți a Grupului Lascăr în timpul Operațiunii Uranus. Unele dintre documente se referă la luptele și retragerea ulterioare din timpul Operațiunii Micul Saturn. Deși acest lucru are sens, ar fi de ajutor pentru cititorul obișnuit ca această tendință și altele să fie explicate. Printre declarații sunt presărate afirmații despre trupe sovietice îmbrăcate în uniforme germane și bande de partizani sovietici cu tancuri – detalii interesante, dar care par dubioase. Există multe alte informații importante în aceste declarații, însă ele necesită o analiză și o evaluare atentă.

Mai mult, contextul motivului pentru care trupele române se aflau pe Don nu este prezentat în mod corespunzător. De asemenea, există o singură mențiune, într-o notă de subsol, a Holocaustului și nicio discuție despre alte crime de război comise de trupele române împotriva civililor sovietici, partizanilor și prizonierilor de război. Am citit această carte imediat după un volum editat de declarații ale martorilor evrei supraviețuitori ai pogromului de la Iași. Generalul Gheorghe Stavrescu, comandantul Diviziei 14 Infanterie, a jucat un rol important în evenimentele din acel oraș din iunie 1941. Prin urmare, este mai mult decât șocant să vezi cuvintele sale despre vitejia și eroismul românesc din noiembrie 1942, extrase din raportul său, citate pe coperta din spate a acestui volum. Autorii au folosit, de asemenea, o fotografie cu Stavrescu, preluată dintr-un articol online despre condamnarea și pedeapsa sa pentru rolul său într-un alt masacru, cel de la Stânca Roznovanu (de aici și nota de subsol care explică sursa). Am întâlnit și declarația unui comandant de companie care menționează că a servit sub comanda colonelului Ernil Matieș, comandantul Regimentului 6 Vânători, în noiembrie 1942. Această unitate a bătut, violat, jefuit și masacrat evrei la Stânca Roznovanu, Mărculești și alte localități, în iunie/iulie 1941. Acestea sunt doar două exemple bine cunoscute. Sunt sigur însă că au existat mulți alți participanți mai puțin proeminenți la Holocaust printre veteranii care au luptat pe Don în 1942. Trebuie subliniat, totuși, că au existat și mulți recruți proaspăt înrolați care nu luaseră parte la operațiunile din nordul Bucovinei, din Basarabia și de la Odessa, în 1941. Cu toate acestea, trupele române luptau sub steagul

nazist. În timp ce Armata a 3-a era concentrată pe linia frontului din Cotul Donului, era implicată și în exploatarea zonelor din spate, ceea ce includea confiscarea de alimente și alte resurse din satele locale. Ocupația Axei a generat rezistență sovietică. Acest război antipartizan era adesea brutal, iar execuțiile de civili și incendiarea locuințelor nu erau neobișnuite. Unele dintre mărturiile detaliază faptul că, în ziua atacului sovietic, unitățile românești cuteierau zonele din spate în căutarea partizanilor și parașutiștilor sovietici. Există, de asemenea, indicii în volum privind înclinația unor infanteriști români de a executa tanchiști sovietici la predarea lor – o practică confirmată și de alte surse.

Cu toate acestea, Ocoleanu și Bojor descriu simplist soarta soldaților români din afara Stalingradului, prezentând-o ca pe o tragedie: eroi curajoși și victime jalnice, fără nicio mențiune despre făptașii cruzi. Includerea contextului mai larg al „războiului sfânt” al României, din iunie 1941 până în august 1944, este necesară chiar și într-un volum precum acesta, pentru a oferi o înțelegere corectă a contribuției românești la campania de la Stalingrad. Prin urmare, înfrângerea la Cotul Donului și Stepa Calmucă seamănă mai mult cu o întâlnire cu Nemesis.

Per total, acest volum pare concentrat pe promovarea vechii narațiuni reconfortante a României ca un aliat doar reticent al Germaniei naziste și a românilor ca simplă carne de tun pentru armata germană. Deși majoritatea documentelor datează de la începutul anului 1943, există unul de la începutul anului 1945. Pe măsură ce un nou guvern pro-comunist a preluat puterea și au început să fie pregătite anchete pentru crime de război, generalul Petre Dumitrescu, fostul comandant al Armatei a 3-a, a redactat o relatare exoneratoare despre luptele de pe Don, în care a negat că ar fi responsabil pentru dezastru și a încercat chiar să prezinte armata drept parte a „rezistenței” României împotriva Germaniei naziste. Această relatare evident părtinitoare este atât de populară, încât a fost inclusă nu doar în acest volum, ci și în volumul lui Spânu și chiar reprodușă ca publicație independentă – *Considerații asupra Bătăliei din Cotul Donului* la Editura Favorit, în 2022. Includerea acestui document fără context sau comentarii privilegiază, din nou, o perspectivă apologetică asupra campaniei împotriva Uniunii Sovietice.

Pare să fi sosit momentul ca istoricii militari să renunțe la această prezentare, veche de 81 de ani, a rolului românesc în bătălia de la Stalingrad. Volumul lui Ocoleanu și Bojor va fi util viitorilor cercetători. Cu toate acestea, sper ca, pe viitor, cercetările să depășească concentrarea relativ restrânsă asupra săptămânii Operațiunii Uranus – chiar dacă aceasta a fost cea mai dramatică și mai importantă – pentru a examina mai bine întreaga campanie, care a durat cinci luni. Mai sunt multe de descoperit despre războiul de tranșee care a început în august, în Stepa Calmucă, și în septembrie, la Cotul Donului, inclusiv despre exploatarea zonelor din spate, războiul antipartizan, programele de instruire tactică pe front și problemele logistice. Luptele din decembrie și ianuarie merită, de asemenea, mai multă atenție decât au primit până acum. O astfel de cercetare ar avea o mare valoare pentru oamenii din întreaga lume care continuă să fie fascinați de bătălia de la Stalingrad.

Grant T. Harward